

Tonga

LAO KI HONO PULE'I 'O E FAAMA IKA

VAHE 18.01

Tohi Lao Fakatonutonu 2020

LAO KI HONO PULE'I 'O E FAAMA IKA

Fokotu'utu'u 'o e Ngaahi Kupu

Kupu

1	Hingoa nounou.....	5
2	'Uhinga'i lea	5
3	Fatongia 'o e Minisita	7
4	Palani pule'i mo fakalalakaka faama ika	7
5	Ngaahi feitu'u faama ika.....	7
6	Ngaahi sone tuku 'atā	7
7	Founga ke tala'aki, faka'ilonga'i 'o e ngata'anga.....	7
8	Ngaahi Kolo ke nau tokanga'i 'a e faama ika mo e ngaahi sone tuku 'atā	7
9	Fakamafai 'o e ngaahi ngaue ngali fakatu'utāmaki	8
10	Ngaahi tu'utu'uni.....	8
11	Komiti Fale'i ki he Faama Ika	8

KONGA III - NGAahi FAKAMAFAI KI HE FAAMA IKA

9

12	Fakahoko 'a e faama ika 'o fakatatau ki he Lao' ni.....	9
13	Kole laiseni pe fakamafai.....	9
14	Fakafo'ou 'o e laiseni pe fakamafai.....	10
15	Foaki pe ta'etali	11
16	Ngaahi laiseni fakalalakaka faama ika.....	12
17	Ngaahi tu'unga 'o e laiseni	12
18	Liliu 'o e ngaahi laiseni	13
19	Totongi 'o ha totongi (fee).....	13
20	Lesisita 'o e ngaahi laiseni mo e ngaahi fakamafai	14
21	Tauhi lekooti mo e 'oatu 'o e fakamatala 'e he kau ma'u laiseni	14
22	Fakangata 'a e faama ika.....	14
23	Fa'ao fakamalohi ki he ta'efakahoko tu'utu'uni.....	15
24	Kaniseli mo 'ikai to e fakafo'ou	15

25	Fakata'e'aonga'i 'o e ni'ihi mei he ma'u laiseni fakalakalaka faama ika pe fakamafai.....	16

KONGA IV - MALU'I 'O E 'ATAKAI **16**

26	Ke fakasi'isi'i 'e he kau ma'u laiseni 'a e uesia ki he 'ataakai	16
27	Fakafuofua uesia 'o e 'ataakai	17
28	Ika muli	17
29	Ika kuo liliu hono fa'unga	18
29A	Ika 'a ia ko e me'amo'ui kuo liliu hono fa'unga fakaenatula.....	18
30	Fetuku holo 'o e ika mo'ui mo e ngaahi me'a kuo fakatupu mei he faama ika	18

KONGA V - FAKAHOKO **19**

31	Kau 'ofisa faama ika	19
32	Tuku atu 'o e ngaahi me'a ngaohi 'i he faama ika 'oku maumau ngofua mo e ngaahi koloa kehe kuo puke	20
33	Ngaahi hia mo e ngaahi tautea	20

KONGA VI - NGAahi ME'A KEHE **22**

34	Ngaahi tautea fakangaue ki he ngaai hia fekau'aki mo e toutai	22
35	Totonu ke fili ke 'ave 'a e hia ki he fakamaau'anga	23
36	Vetehia	23
37	Lahi 'o e tautea fakangaue	24
38	'Ikai mo'ua 'a e ni'ihi 'oku ngaue fakatatau ki he mafai	24
39	Mahina 'e tolu ke kole ha laiseni	24
40	Ngāue'aki 'o e faito'o fakahu'avai.....	24
41	Ngaahi tu'utu'uni	25

LAO KI HONO PULE'I 'O E FAAMA IKA

KO E LAO KE TU'UTU'UNI KI HONO PULE'I 'O E FAAMA IKA 'I HE
PULE'ANGA NI MO E NGAHI ME'A KEHE FEKAU'AKI MO IA¹

Kamata'anga [18 'o Novema, 2003]

KONGA I - TALATEU

1 Hingoa nounou

'E ui 'a e Lao' ni ko e Lao ki hono Pule'i 'o e Faama Ika.

2 'Uhinga'i lea

(1) 'I he Lao' ni, tukukehe ka fiema'u ha to e 'uhinga kehe 'i hono tu'unga' —

“**faama ika**” ‘oku ‘uhinga ki ha ngaue ‘oku kau ai hono tauhi, fakatupu, fakafanau pe faama‘i ‘o e ika’, lolotonga ‘a e kotoa pe ko ha konga ‘o ‘ene siakale mo‘ui’ pea kau heni ha ngaue ki hono teuteu‘i ha faama ika pe ha ngaue felave‘i kehe;

“**laiseni fakalalakaka faama ika**”‘oku ‘uhinga ki ha laiseni kuo foaki ‘e he ‘Ofisa Pule Ngäue ‘o fakatatau ki he Lao ni pe ha ngaahi tu‘utu‘uni kuo fa‘u ‘i he Lao’ ni, ‘o fakataumu‘a ki he faama ika;

“**ofisa faama ika**”‘oku ‘uhinga ki ha taha kuo vahe‘i ‘e he Minisitā ‘i he kupu 31;

“**feitu‘u faama ika**”‘oku ‘uhinga ki he feitu‘u ‘i he vai’ pe ‘ikai, ‘oku ngaue‘aki ki he faama ika pe ha ngaue felave‘i ‘a ia kuo foaki ki ai ha laiseni

fakalalakaka faama ika 'i he Lao' ni pea 'oku kau heni ha me'angaue, naunau, fale pe ha feitu'u aa'i;

“ngaahi me'a kuo fakatupu mei he faama ika” 'oku 'uhinga ki he ika mo'ui pe mate 'a ia kuo tauhi pe pusiaki'i pe kuo fakatupu mei ha faama ika pe ha ngaue felave'i 'aki ha laiseni fakalalakaka faama ika pe ha fakamafai kehe kuo foaki 'i he Lao'ni, mo e ngaahi koloa kuo ma'u meiate kinautolu, 'o tatau ai pe pe 'oku taumu'a ke ngaue'aki 'i he faama ika pe 'i ha ngaue felave'i, ki he ma'u me'atokoni 'a e tangata'pe ke fakatau atu;

“Ofisa Pule Ngāue” 'oku 'uhinga ki he 'ofisa pule ngaue 'a e Pule'anga 'oku'ne tokangaekina e toutai;²

“fakafuofua uesia 'o e 'ataakai” 'oku 'uhinga ki he palani 'oku tu'utu'uni 'i he Konga IV 'o e Lao'ni;

“ika” 'oku 'uhinga ki ha ika pea 'oku kau heni ha fa'ahinga manu pe 'akau 'o e vai, fingota, famili 'o e paka mo e 'uo, feo (mo'ui pe mate), fa'ahinga 'o e kana mo e oma, 'akau 'i he vai, famili 'o e lomu mo e loli pe fa'ahinga kehe 'o e alamea mo e mangamanga'atai', mo e fonu mo honau 'uhiki mo e fua;

“taha faama ika” 'oku 'uhinga ki ha taha 'oku' ne fakalele ha faama ika pe ha ngaue felave'i 'aki ha laiseni fakalalakaka faama ika;

“me'amo'ui kuo liliu hono fa'unga fakanatula” 'oku 'uhinga ki ha me'amo'ui kuo liliu hono fa'unga fakanatula;

“me'amo'ui kuo liliu hono fa'unga fakaenatula” 'oku 'uhinga tatau mo e 'uhinga 'i he Lao ki he Malu 'o e Ngaahi Me'amo'ui;³

“feitu'u 'i tahi” 'oku 'uhinga ki he ngaahi tahi toutai'anga' mo e kilisitahi 'o e tahi ko ia;

“Minisitā” 'oku 'uhinga ki he Minisitā 'oku' ne tokangaekina e toutai;⁴

“Kōmiti Fale'i Fakafonua ki he Malu 'o e Me'amo'ui” 'oku 'uhinga ki he Kōmiti Fale'i Fakafonua ki he Malu 'o e Me'amo'ui 'oku fokotu'u 'i he kupu 5 'o e Lao ki he Malu 'o e Ngaahi Me'amo'ui;⁵

“uli'i” 'oku 'uhinga ki hono tukuange 'o ha ngaahi me'a pe ha ivi ki he tahi mo hono'ataakai 'o fou fakahangatonu pe ta'efakahangatonu 'i he ngaahi ngaue 'a e tangata 'a tupu ai ha ngaahi ola kovi;

“ngāue felave'i” 'oku 'uhinga ki ha ngāue 'oku fekau'aki pe 'oku' ne poupou'i 'a e faama ika;

- (2) Kuo pau ke faka'uhinga'i tatau pe'a e ngaahi fo'i lea 'oku fakamatala'i 'i he Lao ki hono Pule'i 'o e Toutai⁶ mo e ngaahi fo'i lea 'i he Lao' ni, tukukehe ka fakamahino'i ha 'uhinga kehe 'i he Lao'ni.

KONGA II - PULE'I FAKALUKUFUA 'O E FAAMA IKA

3 Fatongia 'o e Minisita

Kuo pau ko e fatongia 'o e Minisita ko e pule'i, fakalele mo fakalalakala 'o e faama ika mo ha ngaue felave'i, 'o tatau ai pē pe 'i he fonua'pe 'i ha feitu'u vai 'o kau ai 'a e ngaahi potu tahi.

4 Palani pule'i mo fakalalakala faama ika

Kuo pau ke teuteu'i 'e he Minisita mo tauhi 'o toutou vakai'i ha palani ki he pule'i mo fakalalakala faama ika 'a ia kuo pau ke pulusi 'i he Kasete.'

5 Ngaahi feitu'u faama ika

'E ngofua ki he Minisita, 'i he fakangofua 'e he Kapineti', ke ne fakahā ha feitu'u ko ha feitu'u faama ika 'i ha Fanongonongo 'i he Kasete' 'o fakamahino'i mo fakamatala'i 'a e feitu'u kuo fakahā.

6 Ngaahi sone tuku 'atā

'E ngofua ki he Minisitā, 'i he fakangofua 'e he Kapineti', ke ne fakahā ha feitu'u ko ha sone tuku 'atā 'i ha Fanongonongo 'i he Kāsete 'o fakamahino'i mo fakamatala'i 'a e feitu'u ko ia.

7 Founga ke tala'aki, faka'ilonga'i 'o e ngata'anga

'E ngofua ke ngāue'aki 'e he 'Ofisa Pule Ngāue' ha fa'ahinga founga pe ke tala'aki, faka'ilonga'i 'o e ngata'anga mo hono maaka'i 'o e ngaahi feitu'u faama ika pe ngaahi sone tuku 'atā.

8 Ngaahi Kolo ke nau tokanga'i 'a e faama ika mo e ngaahi sone tuku 'atā

- (1) 'E ngofua ke vahe'i 'e he Minisita, ha kolo pe ha kolo kuo 'osi vahe'i ko ha kolo matatahi 'o fakatatau ki he Lao ki hono Pule'i 'o e Toutai', ke hoko ko ha Kolo kuo Vahe'i ki he ngaahi taumu'a 'o e Lao'ni pea 'e ngofua ke ne —
  - (a) vahe'i ha ngaahi feitu'u faama ika, ngaahi sone tuku 'ata, pe ha ngaahi konga 'o kinautolu ke tokanga'i 'e he Kolo kuo Vahe'i 'i he Lao'ni;
  - (b) fakamatala'i 'a e ngaahi totonu mo e ngaahi fatongia 'o e Kolo kuo Vahe'i ko ia' ki he feitu'u faama ika, sone tuku 'atā.
- (2) Kuo pau ke tokanga'i 'e he Potungaue 'i he Lao'ni 'a e feitu'u faama ika, ngaahi sone tuku 'atā, 'a ia kuo te'eki ai ke vahe'i ki ha Kolo kuo Vahe'i 'i he kupusi'i (1).

- (3) Kuo pau ke tauhi 'e he Potungae' ha lekooti 'o e ngaahi feitu'u faama ika mo e ngaahi sone tuku 'atā, pea kapau kuo 'osi vahe'i ha feitu'u faama ika pe ha sone tuku 'atā, ki ha Kolo kuo Vahe'i 'i he kupusi'i (1), 'o e hingoa 'o e Kolo kuo Vahe'i 'oku' ne tokanga'i 'a e feitu'u faama ika pe sone tuku 'atā ko ia'.

9 Fakamafai 'o e ngaahi ngaue ngali fakatu'utāmaki

- (1) Kuo pau 'e 'ikai ke fakahoko 'e ha taha ha ngaue 'a ia kuo lisi ko ha ngaue fakangatangata 'i ha fanongonongo kuo 'oatu fakatatau ki he kupu 5 pe 6 'i ha loto sone tuku 'ata pe ha feitu'u faama ika ta'e tomu'a loto ki ai 'i he tohi 'a e Minisitā.
- (2) Kuo pau 'e 'ikai ke loto 'a e Minisita 'o fakatatau ki he kupusi'i (1) kae'oua kuo ne fakakaukau 'oku kau lelei ki he kakai' ke fakangofua 'a e ngaue fakaangaanga' pea 'oku ne fiemalie 'e fakahoko 'a e ngaahi ngaue 'oku taau' ke ta'ofi ha maumau ki he ngaahi ngaue faama ika 'i he feitu'u faama ika pe ke fai ha totongi huhu'i ki he kau faama ika', taha ma'u laiseni fakalalakaka faama ika pe ko ha fakamafai kehe 'i he Lao' ni, ki ha ngaahi fakamole te nau ala fuesia tupu mei he ngaue kuo fakamafai'i.

10 Ngaahi tu'utu'uni

- (1) 'E ngofua ki he Minisita, 'i ha'ane fealea'aki mo e Komiti Fale'i ki he Faama Ika, ke ne 'oatu mo pulusi ha ngaahi tu'utu'uni ngaue ki he faama ika.
- (2) Kuo pau ke fakapapai'i 'e he Minisita 'oku faka'atā ha tatau 'o e tu'utu'uni ngaue takitaha, ke vakai ki ai 'a e kakai lolotonga 'a e ngaahi houa ngaue' pea kuo pau ke 'oatu ha ngaahi tatau 'o e kotoa 'o e tu'utu'uni ngaue pe ha kongā 'o ia 'i ha totongi 'o e totongi kuo tu'utu'uni.
- (3) Ko e ta'efakahoko ha tu'utu'uni ngaue kuo pau ke kau 'i hono sivi'i' hano foaki pe fakata'e'aonga'i 'o ha fa'ahinga fakamafai 'i he Lao' ni.

11 Komiti Fale'i ki he Faama Ika

- (1) Kuo pau ke fokotu'u ha Komiti Fale'i ki he faama ika ke nau fale'i 'a e Minisita 'o fekau'aki —
- (a) mo ha me'a 'oku fiema'u ai ke fale'i 'e he Minisita pe ko e 'Ofisa Pule Ngāue 'a e Komiti Fale'i 'i he Lao' ni;
- (b) mo ha taumu'a ngaue, ko hono palani mo e ngaahi fakahi-nohino ki hono pule'i, fakalele mo fakalalakaka 'o e faama ika;
- (c) mo hono fakama'ala'ala pe ko hono fakalelei'i 'o e palani faama ika 'oku lau ki ai 'i he kupu 4 mo e ngaahi tu'utu'uni fakangaue 'oku lau ki ai 'i he kupu 10;
- (d) mo hono fakangofua 'o e ngaahi palani mo e fengaue'aki 'i hono pule'i 'o e faama ika fakataha mo ha ngaahi kautaha muli pe fakalotofonua;

- (e) mo e fetokoni'aki ki hono pule'i mo fakalalakaka faama ika 'i he va 'o e ngaahi fakafofonga 'o e pule'anga' mo e ngaahi kolo 'oku felave'i mo ia;
  - (f) mo e ngaahi polokalama fakama'ala'ala ki he kakai 'oku taau fekau'aki mo e fiema'u ki hono pule'i lelei mo hono fakalalakaka faama ika;
  - (g) mo hono fokotu'u 'o e ngaahi feitu'u faama ika mo e ngaahi sone tuku 'ata;
  - (h) mo ha me'a fekau'aki mo e faama ika 'a ia 'oku 'oatu 'e he Minisita ki he Komiti Fale'i ke fakatotolo'i, alea'i mo fai ki ai ha fale'i.
- (2) Kuo pau ke kau 'i he Komiti Fale'i 'a e kau memipa ko 'eni' —
- (a) ko e 'Ofisa Pule Ngāue' 'a ia kuo pau ke Sea;
  - (b) ha 'ofisa 'o e Potungaue ki he 'Atakai;
  - (c) ha 'ofisa 'o e Potungaue ki he Ngaue 'a e Kakai', Fefakatau'aki' mo e Ngaahi Ngaue'anga;
  - (d) ha 'ofisa 'o e Potungaue Malini mo e Ngaahi Taulanga; mo
  - (e) ha kau fakafofonga 'e toko tolu 'o e ngaue'anga faama ika kuo fokotu'u 'e he 'Ofisa Pule Ngāue 'i ha fealea'aki mo e ngaahi kautaha 'a e kau faama ika' mo e ngaahi kautaha fekau'aki mo e ngaahi me'a fakafaama ika.
- (3) 'E ngofua ke fakakau mai 'e he Komiti Fale'i' ha taha 'oku 'i ai ha'ane 'ilo pe taukei makehe, ke hoko ko ha memipa pe kau memipa ki ha fo'i kaveinga pau ka kuo pau ke 'ikai ke 'i ai ha totonu 'a e taha kuo fakakau mai ke ne paloti.
- (4) Kuo pau ke tu'utu'uni 'e he Komiti Fale'i' ki he'ene ngaahi founga ngaue.

KONGA III - NGAahi FAKAMAFAI KI HE FAAMA IKA

12 Fakahoko 'a e faama ika 'o fakatatau ki he Lao' ni

Kuo pau ke fakahoko 'a e ngaahi ngaue faama ika mo e ngaahi ngaue felave'i' —

- (a) 'e ha ni'ihii 'oku 'i ai ha'anau laiseni fakalalakaka faama ika pe ko ha fakamafai kehe kuo foaki 'o fakatatau ki he Lao'ni;
- (b) 'i loto 'i he ngaahi feitu'u faama ika; pea
- (c) fakatatau ki he Lao'ni mo ha ngaahi tu'utu'uni pe ngaahi fekau 'i he Lao'ni.

13 Kole laiseni pe fakamafai

- (1) Kuo pau ke fai 'a e ngaahi kole laiseni fakalalakaka faama ika pe ha fakamafai kehe, ki he Minisita 'i he Foomu kuo tu'utu'uni.

- (2) Kuo pau ke sivi'i 'a e ngaahi kole kotoa pe ki ha laiseni fakalalakaka faama ika pe ha fakamafai kehe 'e he Minisita 'a ia 'e ngofua ke ne 'oatu 'a e kole' ki he Komiti Fale'i ki he faama ika ke ne vakai'i fakataha mo ha lipooti fakafuofua 'o e kole.
- (3) Ko ha kole ke fakahoko ha faama ika 'i he kelekele 'o e Kalauni kuo pau ke 'oatu fakataha 'a e kole mo ha tatau 'o e lisi 'e he taha kole 'a e kelekele ko ia pe ha fakaha mei he Potungaue Fonua 'o fakapapau'i ai 'oku 'ata 'a e kelekele ko ia ki he faama ika.
- (4) Ko e kole kotoa pe 'e fai 'i he Lao'ni kuopau ke 'oatu ia ki he Minisita fakataha mo ha fakafuofua uesia 'o e 'ataakai, mo e ngaahi fokotu'u mei he taha pe ma'u mafai 'oku ne tokanga'i 'a hono sivi'i 'o e lipooti 'o ha fakafuofua uesia 'o e 'ataakai.
- (5) 'E ngofua ke fekau 'e he Minisita ki ha taha kole ke ne 'oatu ha fakamatala fakalahi 'o fekau'aki mo e kole 'a ia 'oku pehē 'e he Minisita 'oku fakapotopoto pea 'e ngofua, ke 'oua te ne to e sivi'i 'a e kole, neongo 'a e kupusi'i (2), kae'oua ke 'oatu 'a e fakamatala fakalahi ko ia.
- (6) Kapau, kimu'a 'i hono foaki atu ha laiseni fakalalakaka faama ika pe ha fakamafai kehe, kuo liliu ha fakamatala ia na'e ha 'i he kole' pe 'e 'i ai ha liliu lahi 'i he fakamatala na'e makatu'unga ai ha fakafuofua uesia 'o e 'ataakai kuo fakahu atu, kuo pau ke fakaha ia 'e he taha kole' ki he Minisita' 'i he tohi 'i loto 'i he 'aho 'e 7 mei he 'ilo 'e he taha kole 'a e fakamatala.

14 Fakafo'ou 'o e laiseni pe fakamafai

- (1) Kuo pau ke 'oatu ki he Minisita ha kole fakafo'ou 'o e laiseni fakalalakaka faama ika pe ha fakamafai kehe 'i he Lao'ni 'o fakatatau ki he ngaahi fiema'u 'a e Minisita te ne fakakaukau 'oku taau' pe 'a ia kuo tu'utu'uni 'i he ngaahi tu'utu'uni.
- (2) Kuo pau ke ma'u mo sivi'i 'e he Minisita 'a e ngaahi kole fakafo'ou laiseni fakalalakaka faama ika kotoa pe pe ha fakamafai kehe 'a ia 'e ngofua ke ne fakaha atu 'a e kole ko ia' ki he Komiti Fale'i ki he Faama Ika ke ne fakalelei'i fakataha mo ha lipooti sivi'i 'o e tohi kole ko ia.
- (3) Ko ha kole ke fakahoko ha faama ika 'i he kelekele 'o e Kalauni' kuo pau ke 'oatu fakataha 'a e kole' mo ha tatau 'o e lisi 'e he taha kole 'a e kelekele ko ia pe ha fakaha mei he Potungaue Fonua 'o fakapapau'i ai 'oku 'atā 'a e kelekele ko ia ki he faama ika.
- (4) Kapau 'oku fiema'u ke fai 'e he taha kole ha palani uesia faka'ataakai 'i he Lao ni, kuo pau ke 'oatu fakataha 'a e kole mo ha tatau 'o e lipooti palani uesia faka'ataakai ko ia, mo e ngaahi fokotu'u mei he taha pe ma'u mafai 'oku ne tokanga'i 'a hono sivi'i 'o e lipooti 'o ha fakafuofua uesia 'o e 'ataakai.
- (5) 'E ngofua ke fekau 'e he Minisita ki ha taha kole ke ne 'oatu ha fakamatala fakalahi 'o fekau'aki mo e kole 'a ia 'oku pehē 'e he Minisita 'oku

fakapotopoto pea 'e ngofua, ke 'oua te ne to e sivi'i 'a e kole, neongo 'a e kupusi'i (2), kae'oua ke 'oatu 'a e fakamatala fakalahi ko ia.

15 Foaki pe ta'etali

- (1) Kuo pau ke fakapapau'i 'e he Minisita pe te ne foaki pe ta'etali ha kole laiseni fakalalakaka faama ika pe ha fakamafai kehe 'i loto 'i he mahina 'e 3 mei hono fakahū atu 'o e kole pe mahina 'e 1 mei he 'aho fakamuimui taha na'e fakahū atu 'a e fakamatala fakalahi 'i he kupu 13(6), pe ko fē 'e hoko fakamuimui.
- (2) 'I he'ene fai tu'utu'uni fekau'aki mo ha kole laiseni fakalalakaka faama ika pe ha fakamafai kehe, kuo pau ke kau 'i hono sivi'i 'e he Minisita —
  - (a) pe 'oku tu'u 'a e feitu'u 'e ngaue'aki ki ai 'a e laiseni pe fakamafai ko ia 'i ha feitu'u faama ika;
  - (b) 'a e uesia 'e he faama ika 'a e 'ataakai fakalukufua;
  - (c) 'a e uesia ki he ngaahi kolo, kapau 'oku 'i ai, 'oku tu'u 'i he feitu'u faama ika 'e ngaue'aki ki ai 'a e laiseni pe fakamafai laiseni fakalalakaka faama ika 'e foaki atu pea ki he ngaahi founga toutai 'a e ngaahi kolo ko 'eni;
  - (d) 'a e uesia 'e he ngaue fakalalakaka faama ika 'a e ngaahi fa'ahinga ika 'i he feitu'u ko ia;
  - (e) ha fa'ahinga palani toutai pe pule'i mo fakalalakaka faama ika 'oku fekau'aki tonu mo ia;
  - (f) 'a e fale'i mei he ngaahi Kolo kuo vahe'i, kapau 'oku 'i ai, 'a ia 'oku lau ki ai 'i he kupu 8 'o e Lao' ni 'a ia 'oku nau tokanga'i ha feitu'u faama ika pe ha konga 'o ia; pea
  - (g) mo ha ngaahi me'a kehe 'oku taau.
- (3) Kuo pau ke 'ikai tali 'e he Minisita ke foaki ha laiseni fakalalakaka faama ika pe ha fakamafai kehe 'i he Lao' ni kapau —
  - (a) 'oku 'ikai ke ngofua 'a e feitu'u 'oku fakaangaanga 'a e taha kole ke ne fakahoko ai 'a e faama ika pe ha ngaue felave'i 'o fakatatau ki he lao fekau'aki mo e kekele pe fakatatau ki he Lao' ni pe 'oku 'ikai ke fe'unga ia mo e taumu'a ko ia' 'o fakatatau ki ha ngaahi lao kehe, 'ataakai fakalotofonua, ko e anga 'o e feitu'u fakalukufua' mo e ngaahi ngaue kehe 'oku lolotonga fakahoko 'i he feitu'u ko ia;
  - (b) na'e 'ikai ke fai 'a e kole 'o fakatatau ki he Lao' ni pe 'oku loi ha fa'ahinga fakamatala mahu'inga kuo 'oatu pe fai 'i he kole;
  - (c) ko e taha kole ko ha taha fakafo'ituitui ia kuo fakata'e'aonga'i 'i he kupu 25(1)(a) mei ha'ane ma'u ha laiseni fakalalakaka faama ika pe ha fakamafai kehe;
  - (d) ko e taha kole ko ha kautaha kuo fakata'e'aonga'i 'i he kupu 25(1)(b) mei ha'ane ma'u ha laiseni fakalalakaka faama ika pe ko ha talekita pe

- ha pule 'o ha kautaha 'a ia ko ha taha fakafo'ituitui kuo fakata'e'aonga'i 'i he kupu 25(1)(c) mei ha'ane ma'u ha laiseni fakalalakalaka faama ika pe ha fakamafai kehe;
- (e) 'oku 'ikai fakatatau hono foaki ha laiseni fakalalakalaka faama ika pe ha fakamafai kehe 'i he Lao'ni mo e palani pule'i mo fakalalakalaka fe'unga ki he faama ika; pe
- (f) 'oku 'ikai fakatatau hono foaki ha laiseni fakalalakalaka mo ha palani toutai kuo fa'u 'i he Lao ki hono Pule'i 'o e Toutai.
- (4) Kimu'a 'ene ta'etali ke foaki pe te ne fakafo'ou ha laiseni fakalalakalaka faama ika pe ha fakamafai kehe, kuo pau ke fale'i 'e he Minisita 'a e taha kole 'i he tohi fekau'aki mo e ngaahi 'uhinga 'o 'ene ta'etali 'a e kole pea kuo pau ke ne 'oange ki he taha kole ha faingamalie ke ne fakatonutonu 'a e kole, pea ke ne fai ha fakamatala tohi pe fakamatala ngutu 'i loto 'i he 'aho 'e 30 mei he 'aho 'o e fale'i tohi 'a e Minisita.
- (5) Kuo pau ke 'oatu 'e he Minisita 'a e ngaahi 'uhinga 'i he tohi ki he'ene ta'etali 'a e kole pe ta'etali ke foaki ha laiseni fakalalakalaka faama ika pe ha fakamafai kehe pea 'e ngofua ke tangi 'a e kole ki he Minisita fekau'aki mo e tu'utu'uni 'i loto 'i he 'aho 'e 30 mei he 'aho 'o e tu'utu'uni 'a e Minisita.

16 Ngaahi laiseni fakalalakalaka faama ika

- (1) Ko ha laiseni fakalalakalaka faama ika kuo pau ke 'i ha Foomu 'e tu'utu'uni.
- (2) Kapau ko e taha ma'u laiseni fakalalakalaka faama ika ko ha taha fakanatula 'oku ne ma'u 'a e laiseni ma'ana pe pea pekia 'a e taha ko ia, 'e ngofua ke kole 'a e ngaahi 'ea 'o e taha ma'u laiseni ki he Minisita ki ha laiseni fakalalakalaka faama ika fo'ou ke hoko atu 'aki 'a e faama ika kuo fokotu'u 'e he taha ma'u laiseni pea kuo pau ke fakakaukau'i 'e he Minisita pe 'e tali 'a e kole 'o fakatatau ki he kupu 15.
- (3) Kuo pau 'e lau kuo fakafoki 'a e laiseni fakalalakalaka faama ika lolotonga ki he Potungaue —
- (a) 'i ha 'osi 'a e ta'u 'e taha mei he pekia 'a e taha ma'u laiseni';
- (b) 'i he 'aho 'e foaki ai 'e he Minisita' ha laiseni fakalalakalaka faama ika fo'ou 'i ha kole ha 'ea 'o fakatatau ki he kupusi'i (2); pe
- (c) 'i he 'aho 'oku fakapapai'i ai hono ta'etali 'a e kole laiseni fakalalakalaka faama ika 'o fakatatau ki he kupu 15, ko fe pe 'oku hoko fakamuimui taha.

17 Ngaahi tu'unga 'o e laiseni

Ko ha laiseni fakalalakalaka faama ika kuo pau —

- (a) ke fakalao ia ki he vaha'a taimi 'oku fakaha 'i he laiseni 'a ia kuo pau 'e 'ikai ke to e loloa ange 'i he ta'u 'e 10;

- (b) 'e 'ikai ke faka'aonga'i ia ki ha taumu'a kehe mei he ngaahi taumu'a ko ia kuo fakamahino'i 'i he laiseni ko ia; pea
- (c) ke fakatatau ia —
  - (i) ki ha ngaahi tu'utu'uni mo ha ngaahi tu'unga fakalukufua 'a ia 'e ngofua ke tu'utu'uni fakalukufua pe fekau'aki mo ha fa'ahinga faama ika pau 'oku felave'i mo ia 'i he Ngaahi Tu'utu'uni;
  - (ii) ki ha ngaahi tu'utu'uni mo ha ngaahi tu'unga makehe 'e fakamahino'i 'i he laiseni ko ia; pea
  - (iii) ki ha ngaahi tu'utu'uni pe ngaahi tu'unga fakalahi 'e ngofua ke fakaha 'e he Minisita' ki he ma'u laiseni 'i he tohi lolotonga 'a e kei 'aonga 'a e laiseni 'o fakatatau ki he kupu 18.

18 Liliu 'o e ngaahi laiseni

- (1) 'E ngofua ki he Minisita 'i ha tohi ke ne fakaha ki he taha ma'u laiseni fakalalakaka faama ika pe ha fakamafai kehe, ke ne liliu ha tu'unga 'o ha laiseni fakalalakaka faama ika pe ha fakamafai kehe kapau 'oku pehe 'e he Minisita 'oku fiema'u 'a e liliu ko ia koe'uhi ke —
  - (a) fakasi'isi'i 'a e ala mafola 'a e mahaki 'i he fanga ika;
  - (b) ta'ofi pe fakasi'isi'i ha maumau ki he 'ataakai; pe
  - (c) ngaue'aki ki ha ngaahi me'a 'e hoko 'a ia na'e 'ikai ala 'ilo'i 'i he taimi na'e foaki ai 'a e laiseni ke fakapapau'i 'oku malu mo fakapotopoto 'a e ngaue fakafaama ika.
- (2) 'E ngofua ke tangi ha taha ma'u laiseni fakalalakaka faama ika pe ha fakamafai kehe 'oku liliu fekau'aki mo e liliu ko ia ki he Minisita 'i loto 'i he 'aho 'e 30 mei hono ma'u 'o e fakaha kuo 'oatu 'i he kupusi'i (1).
- (3) Kuo pau ki he taha ma'u laiseni fakalalakaka faama ika pe ha fakamafai kehe 'i he Lao ni ke ne fakaha ki he Minisita 'i he tohi ha ngaahi liliu lahi kuo fai ki he ngaahi feitu'u faama ika, kau ai ha ngaahi liliu ki he fakamatala 'oku ala ma'u 'i he laiseni pe fakamafai ko ia'.
- (4) Hili hono ma'u 'o e fakaha ko ia', 'e ngofua ke fekau 'e he Minisita' ki he taha ma'u laiseni fakalalakaka faama ika pe ha fakamafai kehe ke ne 'oatu ha fakamatala fakalahi 'a ia 'i he fakakaukau fakapotopoto 'a e Minisita' 'oku tauu 'o fekau'aki mo e ngaahi liliu ko ia.

19 Totongi 'o ha totongi (fee)

'E ngofua ke fokotu'u 'e he Minisita ha ngaahi totongi (fees) ki he ngaahi laiseni pe ngaahi fakamafai kehe 'i he Fanongonongo 'i he Kasete.

20 Lesisita 'o e ngaahi laiseni mo e ngaahi fakamafai

Kuo pau ke tauhi 'e he 'Ofisa Pule Ngāue ha lesisita 'o e ngaahi laiseni fakalalakaka faama ika pe ngaahi fakamafai kehe kuo foaki 'i he Lao' ni 'a ia 'e ngofua ke vakai' 'e he kakai lolotonga 'a e ngaahi houa ngaue 'aki ha fokotu'utu'u 'e fai kimu'a.

21 Tauhi lekooti mo e 'oatu 'o e fakamatala 'e he kau ma'u laiseni

- (1) 'E ngofua ki he 'Ofisa Pule Ngāue, 'i he tohi ke ne fakahā ki he taha ma'u laiseni fakalalakaka faama ika pe ha fakamafai kehe, ke ne fekau ki he taha ma'u laiseni ke ne tauhi ha ngaahi lekooti tonu 'o e ngaahi me'a 'oku fakamahino'i 'i he fakaha ko ia pea kuo pau ke ne faka'ata 'a e ngaahi lekooti ko ia ki ha 'ofisa faama ika.
- (2) 'E ngofua ke fekau 'e he 'Ofisa Pule Ngāue 'a e taha ma'u laiseni fakalalakaka faama ika pe ha fakamafai kehe 'i ha taimi pe ke ne 'oatu ki he 'ofisa faama ika pe ko e 'Ofisa Pule Ngāue ha fakamatala fekau'aki mo e faama ika mo ha ngaue felave'i kuo fakahoko 'e he taha ma'u laiseni.
- (3) Kuo pau ke 'oatu 'e he taha ma'u laiseni fakalalakaka faama ika pe ha fakamafai kehe ki he 'Ofisa Pule Ngāue 'o 'oua 'e to e tomui ange 'i he 'aho faka'osi 'o Sanuali 'o e ta'u taki taha 'a e fakamatala 'oku fiema'u 'i he kupu ni.

22 Fakangata 'a e faama ika

- (1) Ka 'i ai ha taha ma'u laiseni fakalalakaka faama ika pe ha fakamafai kehe 'oku loto ke fakangata 'a e faama ika pe ko ha ngaue felave'i kuo fakamafai 'i he'ene laiseni fakalalakaka faama ika pe fakamafai, kuo pau ke ne fakaha ki he 'Ofisa Pule Ngāue 'o 'oua 'e to e si'i ange 'i he 'aho 'e 30 kimu'a pea fakangata 'a e faama ika pe ngaue felave'i ko ia.
- (2) 'E ngofua ke fekau 'e he 'Ofisa Pule Ngāue 'i ha fakatokanga ki he taha ma'u laiseni fakalalakaka faama ika pe ha fakamafai kehe 'a ia kuo fakangata 'ene faama ika pe ngaue felave'i pe ki ha taha 'a ia kuo 'osi kaniseli 'ene laiseni fakalalakaka faama ika pe fakamafai kehe, ke ne to'o ha ngaahi feitu'u faama ika pe ha langa, fale pe naunau pea ke fakafoki 'a e feitu'u ko ia ki hono tu'unga totonu 'i loto 'i he vaha'a taimi 'e fakamahino'i he fakatokanga ko ia.
- (3) Ka 'i ai ha taha ma'u laiseni fakalalakaka faama ika pe ha fakamafai kehe pe ha taha 'a ia kuo 'osi kaniseli 'ene laiseni 'e 'ikai ke ne fai pau ki he fakatokanga 'i he kupusi'i (2), 'e ngofua ke fekau 'e he 'Ofisa Pule Ngāue ke to'o 'a e ngaahi feitu'u faama ika pe ngaahi me'a kuo langa pe ko e ngaahi fale pe naunau pea ke fakafoki 'a e feitu'u ki hono tu'unga totonu.
- (4) Ka 'i ai ha ngaahi fakamole na'e fakahoko 'e he 'Ofisa Pule Ngāue 'i he kupusi'i (3) kuo pau ke totongi ia mei he taha na'e 'ave ki ai 'a e fakatokanga 'i he kupusi'i (2).

23 Fa'ao fakamalohi ki he ta'efakahoko tu'utu'uni

'E ngofua ke 'oatu 'e he 'Ofisa Pule Ngāue ha tohi fakatokanga ki he ma'u laiseni fakalalakaka faama ika pe ha fakamafai kehe, 'o tu'utu'uni ki he taha ko ia ke ne fai pau ki he ngaahi tu'utu'uni 'oku fakaha 'i he tohi fakatokanga ko ia pe 'e fa'ao fakamalohi 'a e ngaahi me'a kuo fakatupu mei he faama ika 'o fakatatau ki he kupu 31 pe —

- (a) kapau 'oku 'i ai ha 'uhinga ke tui ai 'a e 'Ofisa Pule Ngāue kuo 'ikai fai pau 'a e ma'u laiseni fakalalakaka faama ika pe fakamafai kehe ki ha tu'utu'uni pe ha tu'unga 'o e laiseni fakalalakaka faama ika pe ko e fakamafai;
- (b) kapau 'oku 'ikai ke fai pau 'a e ma'u laiseni fakalalakaka faama ika pe fakamafai kehe ki ha fakatokanga kuo 'oatu mei he Minisita 'i he kupu 26(4);
- (c) kapau 'oku 'i ai ha 'uhinga ke tui ai 'a e 'Ofisa Pule Ngāue 'oku lelei ke fakahoko 'a e tu'utu'uni pe fa'ao fakamalohi koe'uhi ke fakasi'isi'i ha mafola 'a e mahaki 'i he fanga ika; pe
- (d) ke ta'ofi pe fakasi'isi'i ha fakatu'utamaki ki he 'ataakai.

24 Kaniseli mo 'ikai to e fakafou

(1) 'Oku ngofua ki he 'Ofisa Pule Ngāue 'i ha tohi fakaha ki ha ma'u laiseni pe ha fakamafai kehe 'i he Lao'ni, ke ne kaniseli pe te ne ta'e tali ke to e fakafou 'a e laiseni pe fakamafai ko ia kapau —

- (a) 'oku te'eki ai ke kamata 'a e faama ika pe ha ngaue felave'i 'a e ma'u laiseni pe fakamafai 'i loto 'i he mahina 'e hongofulu ma ua mei he 'aho na'e foaki ai 'a e laiseni pe fakamafai;
- (b) 'oku 'ikai fai pau 'a e taha ma'u laiseni pe fakamafai ki he ngaahi tu'utu'uni pe ha tu'unga 'o 'ene laiseni pe fakamafai;
- (c) kuo 'osi fa'ao fakamalohi 'a e ngaahi me'a kuo fakatupu mei he faama ika 'o fakatau ki he kupu 23 pea 'oku ngalingali kuo pau 'e 'ikai ke to e hoko atu 'a e faama ika pe ngaue felave'i ko ia 'i he kaha'u vave mai; pe
- (d) 'oku fakakaukau 'a e 'Ofisa Pule Ngāue 'oku 'ikai ke kaunga lelei ki he kakai 'a hono to e hoko atu 'o e faama ika pe ko e ngaue felave'i ko ia.

(2) Kuo pau ki he 'Ofisa Pule Ngāue kimu'a hono kaniseli pe ta'e tali ke fakafou ha laiseni pe ha fakamafai kehe 'i he Lao ni ke ne —

- (a) fakaha ki he ma'u laiseni pe fakamafai 'a e ngaahi 'uhinga ki hono kaniseli pe ta'etali; pea
- (b) 'oange ki he taha ma'u laiseni pe fakamafai ha faingamalie ke ne fai ha fakamatala pe fakamatala tohi.

25 Fakata'e'aonga'i 'o e ni'ihī mei he ma'u laiseni fakalalakaka faama ika pe fakamafai

- (1) 'E ngofua ke 'oatu 'e he 'Ofisa Pule Ngāue ha tohi fakatokanga —
- (a) ki ha taha pe ko ha falukunga kakai na'e 'i ai ha'anau laiseni fakalalakaka faama ika pe ha fakamafai kehe 'a ia kuo 'osi kaniseli 'o 'ikai 'i he kole 'a e ma'u laiseni fakalalakaka faama ika pe fakamafai kehe ko ia;
- (b) ki ha sino fakalao na'e 'i ai ha'ane laiseni fakalalakaka faama ika pe ha fakamafai kehe 'a ia na'e kaniseli 'o 'ikai 'i he kole 'a e ma'u laiseni fakalalakaka faama ika pe fakamafai kehe ko ia; pe
- (c) ki ha talekita pe ha taha kehe 'oku kau 'i he kau pule 'o ha sino fakalao 'oku lau ki ai 'i he palakalafi (b);
- 'o fakahā ai ko e taha, falukunga kakai pe sino fakalao ko ia ko ha taha, falukunga kakai pe sino fakalao ko ia kuo 'osi fakata'e'aonga'i pea ke ne 'oatu 'a e ngaahi 'uhinga ki hono fakata'e'aonga'i.
- (2) Kimu'a pea fakata'e'aonga'i ha taha 'i he kupusi'i (1), kuo pau ke fale'i 'e he 'Ofisa Pule Ngāue 'a e taha, falukunga kakai pe sino fakalao ko ia 'i he tohi fekau'aki mo e ngaahi 'uhinga 'oku loto ai 'a e 'Ofisa Pule Ngāue ke fakata'e'aonga'i 'a e ni'ihī pe sino ko ia pea ke ne 'oatu ki he ni'ihī pe sino ko ia ha faingamalie ke fai ha'anau fakamatala tohi pe fakamatala.
- (3) Ko e vaha'a taimi 'o ha fakata'e'aonga'i 'i he kupusi'i (1) kuo pau 'e 'ikai to e laka hake 'i he ta'u 'e 2 ka 'e ngofua ke fakata'e'aonga'i ha taha, falukunga kakai pe ha sino fakalao ki ha to e vaha'a taimi kapau 'e fakatonuhia'i 'eni 'o makatu'unga 'i ha ngaahi me'a kuo hoko hili 'a e 'uluaki fakata'e'aonga'i.
- (4) 'E ngofua ki ha taha, falukunga pe ha sino fakalao kuo fakata'e'aonga'i 'i he kupu ni ke ne tangi ki he Minisita 'i loto 'i he 'aho 'e 30 mei he'ene ma'u 'a e fakatokanga fekau'aki mo e fakata'e'aonga.

KONGA IV - MALU'I 'O E 'ATAKAI

26 Ke fakasi'isi'i 'e he kau ma'u laiseni 'a e uesia ki he 'ataakai

- (1) Ko e kau ma'u laiseni faama ika pe fakamafai kehe kuo pau ke nau fai 'a e ngaahi ngaue fakapotopoto kotoa pe 'e ala fai ke ta'ofi pe fakasi'isi'i 'a e 'uli pea mo ha fa'ahinga liliu 'e kovi ki he 'ataakai tupu mei he faama ika pe ha ngaue felave'i, 'o kau ki ai 'a hono fakatafe atu mo tukuange 'o e vai 'uli mo e 'uli fatu.
- (2) Ki he ngaahi taumu'a 'o e kupusi'i (1) pe Lao ki hono Tokanga'i 'o e Veve⁷, 'oku 'uhinga 'a e vai 'uli ki ha fa'ahinga veve pe 'oku ma'u mei he faama ika pe ngaue felave'i 'o kau ki ai ha ngaahi faito'ofatu, veve li'aki mo e vai li'aki 'a ia na'e ngaue'aki ki he faama ika, pea ko e "'uli fatu"'oku 'uhinga ki ha

me'a fefeka pe meimei fefeka, veve fakanatula mei he faama ika pe ngaue felave'i, pe 'oku fio mo ha veve ta'efakanatula pe 'ikai.⁸

- (3) 'I hono fakapapau'i pe 'oku fakapotopoto 'a e ngaahi ngaue 'oku fai, kuo pau ke kau ha fa'ahinga founa ngaue, tu'unga fakangaue pe ko ha fakahinohino 'oku tuku atu 'e he Lao ni 'i hono fakakaukau'i 'e he Minisita pe ko ha fakamaau'anga.
- (4) 'O kapau 'oku pehe 'e he Minisita 'oku maumau'i 'e ha taha ma'u laiseni pe ha fakamafai kehe 'a e kupusi'i (1) 'e ngofua ki he Minisita ke ne 'oatu ha fakatokanga ki he taha ma'u laiseni pe fakamafai kehe' ke ne fakahoko ha ngaahi ngaue pau 'i ha fo'i taimi pau, ka 'ikai fakahoko kuo pau ke ta'ofi fakataimi 'a e faama ika pe ngaue felave'i kae'oua kuo fiemalie 'a e Minisita 'oku fai pau 'a e taha ma'u laiseni pe fakamafai kehe ki he kupusi'i (1).

27 Fakafuofua uesia 'o e 'ataakai

- (1) 'E ngofua ki he Minisita 'i ha tohi fakatokanga kapau 'oku 'i ai ha 'uhinga ke ne tui ai 'oku ala hoko ha uesia kovi ki he 'ataakai mei ha fa'ahinga ngaue 'i ha feitu'u faama ika, ke ne fekau ki he taha ma'u laiseni pe fakamafai kehe kuo foaki 'i he Lao'ni ke —
  - (a) fakahoko ha fakafuofua ki he uesia 'o e 'ataakai mei he ngaue faama ika pe ngaue felave'i lolotonga 'e he taha tau'atina mo taukei fe'unga; pe
  - (b) ke ne fakahū atu ha lipooti 'o e fakafuofua ki he Minisita 'i loto 'i he vaha'a taimi kuo fakamahino'i 'i he fakatokanga pea fakataui ki he ngaahi tu'utu'uni.
- (2) 'E ngofua ke faka'atā 'e he Minisita ha ngaue fakalalakaka faama ika pe ha ngaue felave'i, mei he ngaahi fiema'u 'a e kupusi'i (1).

28 Ika muli

- (1) Ki he ngaahi taumu'a 'o e kupu'ni —
  - (a) "**ika muli**" 'oku 'uhinga ki ha fa'ahinga ika 'oku 'ikai ko ha ika tu'ufonua 'i Tonga pea 'oku kau heni ha me'amo'ui kuo liliu ta'efakanatula hono fa'unga; mo e
  - (b) "**me'angaue**" 'oku 'uhinga ki ha konga 'o ha me'angaue 'i he feitu'u faama ika pe ha me'angaue kehe, feitu'u pe ha me'a 'oku 'i ai ha ika muli.
- (2) 'E ngofua ki he 'Ofisa Pule Ngāue 'o fakafou atu 'i ha tohi fakatokanga 'i he Kasete 'o vahe'i ha fa'ahinga kehekehe pe 'o e ika ko ha ika muli pea kuo pau ke pulusi 'a e fa'ahinga ika kehekehe ko ia kuo vahe'i.
- (3) 'Oku 'ikai ngofua ki ha taha ke ne hu mai mei muli, tauhi, fakaili, pe fakatau atu ha ika muli ka 'ikai ma'u mai ha tohi ngofua mei he 'Ofisa Pule Ngāue.

- (4) 'E ngofua ki ha 'ofisa faama ika ke ne puke pe faka'auha ha fa'ahinga ika muli pea 'e ngofua ke ne fa'oa ha fa'ahinga ika pe 'oku mahalo'i ko e ika muli ke fakapapau'i pe ko e ika muli pe 'ikai.
- (5) 'E ngofua ki he 'Ofisa Pule Ngāue 'o fakafou atu 'i ha tohi fakatokanga ki he taha 'oku ha'ana pe nofo 'i ha fale 'a ia 'oku 'i ai ha ika muli ke ne fiema'u mei he taha ko ia ke fakahoko ha ngaahi ngaue pau ke faka'auha 'a e ika muli 'i loto ha fo'i taimi pau.

Kapau ko e taha 'oku ha'ana pe nofo 'i ha fale 'a ia 'oku 'ikai faitatau mo e tohi fakatokanga, 'e ngofua ki ha 'ofisa faama ika ke hu ki he fale ko ia 'o fakahoko ha ngaue ke faka'auha 'a e ika muli, pea ko e ngaahi fakamole 'e fua 'e he taha 'oku 'a'ana pe nofo 'i he fale.

29 Ika kuo liliu hono fa'unga

- (1) 'Oku 'ikai ke ngofua ki ha taha ke hū mai mei tu'apule'anga, tauhi, fakatauatu pe fakaili ha me'amo'ui kuo liliu hono fa'unga pe ngaue'aki ha me'amo'ui kuo liliu ta'efakanatula hono fa'unga 'i ha faama ika ta'e ma'u ha tohi ngofua mei he 'Ofisa Pule Ngāue.
- (2) 'E ngofua ke puke mo faka'auha 'e ha 'ofisa faama ika ha ika kuo liliu hono fa'unga pea ke ne ma'u mo tauhi 'a e ika ko ia koe'uhi ke fakapapau'i pe kuo liliu hono fa'unga pea kuo pau ke fua 'e he taha na'a ne tauhi 'a e ika ko ia ha fakamole 'i hono maumau'i 'o e kupusi'i (1).

29A Ika 'a ia ko e me'amo'ui kuo liliu hono fa'unga fakaenatula⁹

'E 'ikai ngofua ki ha taha ke'ne hū mai, ma'u, fakatau atu pē faama'i ha ika 'a ia ko ha me'amo'ui kuo liliu hono fa'unga fakaenatula 'i ha faama me'amo'ui 'o 'ōseni pē ha ngāue felāve'i mo ia ta'e ma'u ha tohi fakamafai mei he 'Ofisa Pule Ngāue pea tali 'e he Kōmiti Fale'i Fakafonua ki he Malu 'o e Me'amo'ui.

30 Fetuku holo 'o e ika mo'ui mo e ngaahi me'a kuo fakatupu mei he faama ika

- (1) Kuo pau 'e 'ikai ke hū mei tu'apule'anga pe 'omai ki he Pule'anga'ni, pe ki ha feitu'u 'o e tahi, 'e ha taha ha ika mo'ui ta'etomu'a ma'u ha tohi fakamafai mei he Minisita.
- (2) Ko ha fakamole kuo hoko tupu mei hono 'omai mei tu'apule'anga ha ika mo'ui ki he Pule'anga ni, pe ki ha feitu'u 'i tahi ta'efakamafai fakatatau ki he kupusi'i (1), kuo pau ke fua ia 'e he taha 'oku ne 'omai 'a e ika ko ia.
- (3) Kuo pau 'e 'ikai ke tukuange 'e ha taha pe te ne fekau ke tukuange ha me'a kuo fakatupu 'i he faama ika mei ha feitu'u faama ika ki he ngaahi tahi 'o e Pule'anga ta'e 'i ai ha tohi fakamafai mei he Minisita.

- (4) 'E ngofua ke fekau 'e he Minisita ki he ma'u laiseni fakalalakalaka faama ika pe ha fakamafai 'i ha taimi pe ke ne 'oange ki ha 'ofisa faama ika pe ki he Minisita ha fakamatala fekau'aki mo hono fetuku holo 'o e ngaahi me'a kuo fakatupu mei he faama ika 'i he Pule'anga'ni.
- (5) 'E ngofua ke tu'utu'uni 'e he Minisita fekau'aki mo ha fakamafai 'i he kupu ni —
- (a) 'a e ngaahi founa, ngaahi foomu, ngaahi totongi pe ngaahi fiema'u pe ngaahi tu'unga kehe ki he kole mo e fakamafai;
- (b) ki he ngaahi me'a ke kau 'i hono fakakaukau'i 'a hono foaki pe 'ikai foaki ha fakamafai pehe; pea
- (c) ki ha ngaahi me'a kehe fekau'aki mo hono fetuku holo mo hono tukuange 'o e ika mo e ngaahi me'a mo'ui kuo fakatupu mei he faama ika 'i he Pule'anga ni.

KONGA V - FAKAHOKO

31 Kau 'ofisa faama ika

- (1) 'E ngofua ke vahe'i 'e he Minisita ha 'ofisa mei he Potungae Toutai pe ko ha 'ofisa Polisi ke hoko ko ha 'ofisa faama ika ki he taumu'a 'o e Lao'ni.
- (2) 'E ngofua ki ha 'ofisa faama ika, ta'e ha tohi fakamafai ke ne —
- (a) hū, sivi mo hua ha ngaahi feitu'u faama ika;
- (b) sivi, fa'ao fakamalohi mo 'ai ha ngaahi tatau 'o ha ngaahi tohi fekau'aki mo e faama ika mei ha feitu'u faama ika;
- (c) ta'ofi, hu, hua mo fa'ao fakamalohi ha fa'ahinga saliate misini, vaka, vakapuna pe me'angaue;
- (d) fekau ke ta'ofi ha fa'ahinga faama ika pe ngaue felave'i;
- (e) fekau ke faka'auha ha fa'ahinga ika neongo pe na'e puke mei he tahi taumu'a ki he faama ika pe ngaahi me'a kuo ngaohi mei he faama ika; 'a ia 'oku 'i ai 'a 'ene 'uhinga lelei ke mahalo'i 'oku fakahoko 'o maumau'i 'a e ngaahi kupu 'o e Lao ni;
- (f) puke ha fa'ahinga ika pe me'a kuo fakatupu mei ha faama ika pe ha sipinga 'o ha fa'ahinga ika pe me'a kuo fakatupu mei ha faama ika 'a ia kuo ma'u 'i ha vaka, me'alele, vaka-puna, feitu'u pe fale na'e hua 'i he kupu ni pe kuo pehe 'e he'ofisa koe'uhi ko ha ngaahi 'uhinga fakapotopoto, na'e 'ikai ke fakatupu fakatatau ki ha laiseni fakalalakalaka faama ika pe fakamafai kehe 'i he Lao'ni;
- (g) 'oatu ha ngaahi fakahinohino ki ha taha 'oku ne pule pe 'oku ne tokanga'i 'a e ngaahi ngaue 'i ha feitu'u pe ha fale pea ki ha taha 'i he feitu'u pe fale kuo fai ki ai ha hu 'i he palakalafi (a) 'o e kupusi'i ni, 'o

hange ko ia 'oku fe'unga pe fakapotopoto ki ha taumu'a kuo fakamahino'i 'i he Lao ni pe ke fai pau 'a e taha ko ia ki he ngaahi tu'unga 'o ha laiseni pe ha fakamafai; mo

- (h) tu'utu'uni ke fakangata ha ngaue 'i he loto feitu'u faama ika pe ha sone tuku 'ata 'a ia 'oku 'i ai ha ngaahi 'uhinga fakapotopoto ke fai ha tui 'oku ne maumau'i 'a e tu'utu'uni na'e fokotu'u 'aki 'a e feitu'u faama ika pe sone tuku 'ata ko ia.
- (3) 'E ngofua ki ha 'ofisa faama ika, 'i he 'i ai ha ngaahi 'uhinga fakapotopoto ke ne pehe kuo fakahoko ha hia 'i he Lao ni ke ne puke, ta'ofi pea 'omai ha taha ki ha fakamaau polisi 'i loto 'i he houa 'e 24 pea ko ha taha te ne, fakatanga'i, ta'ofi, fakatoloi pe ta'ofi ke heka pe hu, fakailifia'i pe 'ikai te ne fakahoko 'a e ngaahi me'a fe'unga ke fakapapau'i 'a e malu 'o e pe fakatanga'i 'i ha fa'ahinga founa kehe ha 'ofisa faama ika 'i he fakahoko hono fatongia.
- (4) 'E ngofua ki ha 'ofisa faama ika, lolotonga 'ene fakahoko hono ngaahi mafai 'i he kupu ni, ke ne tu'utu'uni ki ha taha ke tokoni'i ia 'i hono ngaahi fatongia pea ko e tokotaha ko ia kuo pau ke ne ma'u 'a e ngaahi mafai mo e ngaahi malu'i 'oku ma'u 'e ha 'ofisa faama ika 'i he Lao'ni.

32 Tuku atu 'o e ngaahi me'a ngaahi 'i he faama ika 'oku maumau ngofua mo e ngaahi koloa kehe kuo puke

- (1) Ko ha fa'ahinga me'a pe 'oku ma'u mei he faama ika 'oku puke 'i he Lao ni 'a ia 'e lava ke 'au'aunga 'e ngofua ke fakatau atu 'e he Minisita pea ko e ola 'o ha fakatau pehe ni kuo pau ke ne puke ma'u 'o tali ki he ola 'o ha hopo felave'i mo e ngaahi me'a'ni.
- (2) Hili hono fai ha ngaahi ngaue fe'unga ke fakatau atu 'a e ngaahi me'a 'oku lave ki ai 'a e kupusi'i (1), pe 'ikai fe'unga 'a e ngaahi me'a ni ke fakatau atu, 'e ngofua ki he Minisita ke ne faka'auha 'a e ngaahi me'a ni 'i he founa 'oku ne pehe 'oku fe'unga, pea ko e ngaahi fakamole kotoa kuo ma'u mai mei he ngaue ni kuo pau ke hilifaki ki he taha ma'u laiseni.
- (3) Kuo pau ke pukepuke 'e he Minisita ha fa'ahinga vaka, saliate misini, vakapuna pe me'angaue kuo puke 'i he Lao ni 'o tali ki he ola 'o ha fa'ahinga hopo 'oku felave'i mo e ngaahi me'a ni.

33 Ngaahi hia mo e ngaahi tautea

- (1) Ka 'i ai ha taha te ne —
- (a) taa'i, fakafe'atungia'i, ta'ofi, fakatuai'i, fakafaingata'a'ia'i, ta'e tali ke hu, fakailifia'i pe 'ikai ke ne fakahoko 'a e ngaahi ngaue fakapotopoto kotoa pe ke fakapapau'i 'a e malu pe te ne kaunoa 'i ha 'ofisa faama ika 'i he'ene fakahoko hono ngaahi fatongia;

- (b) ngāue'aki ha lea fakamanamana pe fai ha to'onga fakamanamana pe te ne lea kovi ki ha 'ofisa faama ika lolotonga 'ene fakahoko hono ngaahi fatongia;
- (c) fakatupunga pe faka'ai'ai ha taha kehe ke ne taa'i, ta'ofi, fakafe'atungia'i, fakatuai'i, ta'ofi pe fakailifia'i ha 'ofisa faama ika lolotonga 'ene fakahoko hono ngaahi fatongia;
- (d) 'oatu ki ha 'ofisa faama ika ha ngaahi fakaikiiki 'oku ne 'ilo 'oku loi pe takihala 'i ha me'a;
- (e) 'ai ke pehē ko e taha kehe ia pe te ne lohiaki'i ko e pule ia 'i he feitu'u faama ika;
- (f) fakafepaki'i 'a hono puke 'i he Lao'ni;
- (g) kaunoa, tautoloi pe ta'ofi 'i ha founa pe, 'a hono ta'ofi pe puke 'o ha taha kehe 'i he Lao'ni;
- (h) ta'e fai pau ki ha fakahinohino pe tu'utu'uni, fekau pe kole 'a ha 'ofisa faama ika 'i he Lao'ni;
- (i) kau 'i ha faama ika pe ha ngaue felave'i lolotonga 'oku fakata'e'aonga'i ia;
- (j) kau 'i ha faama ika pe ha ngaue felave'i pe te ne fokotu'u ha feitu'u faama ika ta'e 'i ai ha laiseni fakalalakaka faama ika pe ha fakamafai kehe kuo foaki 'i he Lao'ni;
- (k) fakahoko ha faama ika pe he ngaue felave'i lolotonga 'oku ne ma'u ha laiseni fakalalakaka faama ika pe he fakamafai kehe kuo 'oatu 'i he Lao'ni 'o maumau ai 'a e ngaahi tu'unga 'o e laiseni fakalalakaka faama ika pe fakamafai ko ia;
- (l) maumau'i 'a e ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi tu'unga kuo fa'u 'e he Minisita 'o fakatatau ki he kupu 13 pe 14;
- (m) kau 'i ha ngaue 'oku tapu pe 'oku fakangatangata 'i he kupu 5 pe 6 ta'e 'i ai ha tohi faka'atā mei he 'Ofisa Pule Ngāue;
- (n) hū atu ki tu'apule'anga, 'omai pe tukuange ha ika pe ha koloa faama ika 'o maumau ai 'a e kupu 30 pe te ne 'ai ke hū mai, 'omai pe tukuange ha ika pe he koloa faama ika ta'e ha fakamafai fakalao;
- (o) kaunoa 'i ha ngaue faama ika, kau ai hono fakalele mo e me'angāue 'i he feitu'u faama ika ta'efakangofua 'e he ma'u laiseni fakalalakaka faama ika pe ta'e'i ai ha fakamafai fakalao; pe
- (p) ngaue fekau'aki mo ha ika muli 'i he founa 'oku tapui 'i he kupu 28 ta'e ha tohi fakamafai mei he 'Ofisa Pule Ngāue;

'oku' ne fai ha hia pea 'oku ala mo'ua 'i ha'ane halaia ki ha tautea pa'anga 'e 'ikai laka hake 'i he \$100,000 pe ngāue popula ki ha vaha'a taimi 'e 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 1 pe fakatou'osi pea ka 'i ai ha'ane to e halaia 'amuiange ki he hia tatau ki he tautea pa'anga 'e 'ikai laka hake 'i he \$150,000 pe ko e ngaue popula ki ha vaha'a taimi 'e 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 2 pe fakatou'osi.

- (2) Ka 'i ai ha taha —
- (a) 'e 'ikai ke ne 'oatu 'a e fakamatala 'oku fiema'u fakalao 'i he Lao ni pe 'ikai ke ne tauhi, lekooti pe lipooti ha me'a 'oku pau ke tauhi, lekooti pe lipooti 'i he Lao ni;
  - (b) 'oku ne 'oatu ha fakamatala loi 'i he tohi kole laiseni faka-lakalaka faama ika pe ha fakamafai kehe 'i he Lao ni, pe 'i ha lipooti pe ha lekooti 'oku fiema'u 'i he Lao ni;
  - (c) 'oku 'ikai ke ne fai pau ki ha tohi fakatokanga kuo 'oatu 'e he 'Ofisa Pule Ngāue 'i he Lao'ni;
  - (d) 'oku ne fokotu'u ha feitu'u faama ika 'o maumau ai 'a e ngaahi tu'utu'uni pe ngaahi tu'unga 'o e laiseni fakalalakalaka faama ika pe ha fakamafai kehe kuo 'oatu 'i he Lao ni;
  - (e) 'oku 'ikai ke ne fakahoko 'a e ngaahi ngaue fakapotopoto kotoa pe ke ta'ofi pe ke fakasi'isi'i ha uesia kovi ki he 'ataakai mei he faama ika, 'o maumau ai 'a e kupu 26(1);
  - (f) 'oku ne ngaue fekau'aki mo ha me'amo'ui kuo liliu ta'efaka-natula hono fa'unga 'o maumau ai 'a e kupu 29;
  - (g) 'oku ne fakahoko ha toutai 'i ha feitu'u kuo foaki ki ai ha laiseni fakalalakalaka faama ika ta'e fakangofua 'e he taha ma'u laiseni pe ta'e ha fakamafai fakalao;
  - (h) 'oku ne ngaue'aki ha me'a fakahu'i faito'o pe ha me'a kehe 'o maumau ai 'a e kupu 42; pe
  - (i) 'oku ne maumau'i 'a e tu'unga lelei 'o e vai 'oku fiema'u ki hono fakalele 'o ha ngaahi feitu'u faama ika kuo fokotu'u 'i he Lao ni;
- 'oku ne fai ha hia pea kuo pau 'e ala mo'ua 'i ha'ane halaia ki he tautea pa'anga 'e 'ikai laka hake 'i he \$50,000 pe ko e ngaue popula 'o 'ikai laka hake 'i he mahina 'e 6, pe fakatou'osi pea ka halaia 'amuiange ki he hia tatau ki he tautea pa'anga 'e 'ikai laka hake 'i he \$100,000, pe ko e ngaue popula 'o 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 1 pe fakatou'osi.

KONGA VI - NGAahi ME'A KEHE

34 Ngaahi tautea fakangaue ki he ngaai hia fekau'aki mo e toutai

- (1) Ko e kupu'ni —
- (a) 'oku ngaue'aki ia ki ha hia 'i he Lao'ni 'oku 'ikai lahi hake hono tautea pa'anga 'i he \$100,000; ka
  - (b) 'oku 'ikai ke ngāue'aki 'eni ki ha hia kuo tukuaki'i kapau kuo fai ha faka'ilo 'o e hia ko ia; pea

- (c) 'oku 'ikai ke ngāue'aki 'eni fekau'aki mo ha hia kuo tukuaki'i 'i he kupu 33(1)(a) ki he (h), 33(1)(j), 33(2)(e) mo e 33(2)(f).
- (2) Kapau 'oku 'i ai ha 'uhinga ke tui ai 'a e 'Ofisa Pule Ngāue kuo fai 'e ha taha ha hia 'oku kau ki ai 'a e kupu ni hili hono vakai'i 'a e ngaahi me'a kotoa pe fekau'aki mo e hia kuo tukuaki'i, pea mo e to'onga kimu'a 'o e taha ko ia, 'oku taau ke hilifaki ha tautea 'i he kupu' ni, 'e ngofua ke ne 'oatu ha tohi fakaha ki he taha ko ia.
- (3) Ko ha tohi fakahā 'e 'oatu 'i he kupusi'i (2) kuo pau ke ha ai —
- (a) 'a e 'aho mo e natula 'o e hia kuo tukuaki'i;
- (b) ha fakamatala nounou'oe ngaahi mo'oni'i me'a'oku makatu'unga ai 'a e tukuaki, 'a ia 'oku fe'unga' ke 'ilo 'e he taha ko ia 'a e tukuaki kuo fai kiate ia; pea mo ha
- (c) ngaahi me'a kehe 'oku pehe 'e he 'Ofisa Pule Ngāue 'oku fe'unga ki hono hilifaki ha tautea;
- pea ke 'oatu fakataha ia mo ha tatau 'o e kupu ni mo e ngaahi kupu 35 ki he 37.

35 Totonu ke fili ke 'ave 'a e hia ki he fakamaau'anga

- (1) 'E ngofua ki ha taha kuo 'oatu ki ai ha tohi fakaha 'i he kupu 34 ke ne fakaha 'i he tohi 'i loto 'i he 'aho 'e 28 'oku ne —
- (a) fiema'u ke fai 'i he fakamaau'anga ha hopo fekau'aki mo e hia kuo tukuaki'i; pe
- (b) vetehia 'o fakatatau ki he kupu 36.
- (2) 'E 'ikai ke to e fakamaau'i 'e he 'Ofisa Pule Ngāue ha me'a 'i he kupu 34 kapau —
- (a) 'oku fakahā 'e he taha ko ia 'oku' ne fiema'u ke hopo'i 'i he fakamaau'anga; pe
- (b) 'oku 'ikai ke vetehia 'a e taha ko ia ki he hia.
- (3) 'Oku 'ikai ke ta'ofi 'e ha me'a 'i he kupu' ni —
- (a) hano faka'ilo 'amuiange 'aki 'a e hia kuo tukuaki'i;
- (b) 'a e fakahalaia'i 'o e taha 'aki 'a e hia ko ia 'e ha fakamaau'anga; mo hono
- (c) hilifaki ha tautea pe fa'ao fakamalohi 'i he Lao ni, 'o ka halaia pehē.

36 Vetehia

'E ngofua ki ha taha kuo 'oatu ki ai ha tohi fakahā 'i he kupu 34 pea 'oku' ne vetehia ke ne 'oatu ha'ane fakamatala ki he 'Ofisa Pule Ngāue fekau'aki mo e ngaahi me'a

'oku faka'amu 'a e taha ko ia ke kau 'i hono fakakaukau'i 'e he 'Ofisa Pule Ngāue 'i ha'ane hilifaki ha tautea 'i he kupu 37.

37 Lahi 'o e tautea fakangaue

- (1) Ka kuo vetehia ha taha ki ha hia 'i he kupu 36, 'e ngofua ki he 'Ofisa Pule Ngāue ke ne hilifaki ki he taha ko ia ha tautea pa'anga 'o 'ikai to e laka hake 'i he vaeua 'o e tautea pa'anga lahi taha na'e mei totongi mo'ua ai 'a e taha ko ia kapau na'a ne halaia ki he hia ko ia 'i ha fakamaau'anga.
- (2) Kapau 'oku hilifaki 'e he 'Ofisa Pule Ngāue ha tautea ki ha taha 'i he kupu ni 'o fekau'aki mo ha hia, kuo pau ke 'oatu 'e he 'Ofisa Pule Ngāue ha tohi fakaha 'o e tautea ki he taha ko ia.
- (3) Ko ha taha kuo hilifaki ki ai ha tautea 'i he kupu ni kuo pau ke ne totongi 'a e tautea 'i loto 'i he 'aho 'e 28 hili hono 'oatu 'o e tohi fakahā 'o e tautea.
- (4) 'E lava ke 'ai ke ma'u mai 'aki ha totongi tautea kuo hilifaki 'i he kupu ni 'i he founga tatau 'oku 'ai ke totongi mai ai ha tautea ki ha hia.
- (5) Kapau 'oku vetehia ha taha ki ha hia 'i he kupu 36, 'e 'ikai ke to e fai ha fakamatala pe ha faka'ilo 'o e taha ko ia fekau'aki mo e hia ko ia.

38 'Ikai mo'ua 'a e ni'ihī 'oku ngaue fakatatau ki he mafai

Ka 'i ai ha taha 'oku ne fakahoko ha ngaue 'o fakatatau pe koe'uhi ke fakatatau ki ha mafai pe ha fatongia kuo foaki kiate ia 'i he Lao ni pe 'ikai ke ne fai ha ngaue 'oku fiema'u ke ne fai 'i ha mafai pe ha fatongia kuo foaki kiate ia 'i ha Lao ni kuo pau 'e 'ikai ala mo'ua hia pe sivile ia ki ai, 'o tatau ai pe pe ko e 'uhinga ko e ta'e 'i ai ha mafai pe ha fehalaaki fakalao pe mo'oni'i me'a pe ha ngaahi 'uhinga kehe tukukehe kapau na'e fakahoko 'a e ngaue pe ta'engaue ko ia 'i he loto kovi.

39 Mahina 'e tolu ke kole ha laiseni

Ka 'i ai ha taha te ne fakalele ha faama ika pe ha ngaue felave'i kimu'a 'i he 'aho 'e ngaue'aki ai 'a e Lao ni kuo pau ke ne kole 'i loto 'i he mahina 'e tolu mei he 'aho ko ia ki ha laiseni fakalalaka faama ika pe ha fakamafai kehe 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e Lao'ni.

40 Ngāue'aki 'o e faito'o fakahu'avai

- (1) Ko ha taha 'oku ne taumu'a ke ngaue'aki ha fa'ahinga me'a 'oku ngaohi mei ha kemikale, faito'o fakakona ika, faito'o fakahu'ivai, ngaahi me'a fakalelei fakaenatula, pe tupu mai mei ai, ki he faama ika kuo pau ke ne fakaha ki he 'Ofisa Pule Ngāue kimu'a pea kuo pau ke tuku atu ha fakamatala pe 'o fekau'aki mo hono ngaue'aki 'a e kemikale ko ia 'o ka fiema'u 'e he 'Ofisa Pule Ngāue.

- (2) 'E ngofua ki he 'Ofisa Pule Ngāue 'i ha tohi fakaha ki ha toko taha ma'u laiseni, 'o fakangatangata pe tapui hono ngaue 'aki 'o ha kemikale 'oku lau ki ai 'a e kupusi'i (1), 'i ha ngaue'anga faama ika pe ngaahi taumu'a ki ha faama ika.
- (3) 'E ngofua ki he 'Ofisa Pule Ngāue pe ko ha 'ofisa faama ika ke ne 'ave ha ika pe ha ngaahi koloa faama ika mei he taimi ki he taimi ke sivi 'a e lahi 'o ha toetoenga kemikale, me'a fakakona ika, faito'o fakahu'i vai, me'a fakalelei fakanatula pe ko e ngaahi me'a tupu mei ai.

41 Ngaahi tu'utu'uni

- (1) 'E ngofua ki he Minisita, 'i he loto ki ai 'a e Kapineti, ke ne fa'u ha ngaahi tu'utu'uni ki hono fakahoko lelei 'o e Lao'ni.
- (2) 'O 'ikai fakangatangata 'a e mafai 'o e kupusi'i (1), 'e ngofua ki he Minisita, 'i he ngaahi tu'utu'uni ko ia, ke ne tu'utu'uni ki he kotoa pe ni'ihii 'o e ngaahi me'a ni —
  - (a) fakahoko, fakalele, laiseni pe fakangofua 'o e faama ika pe ha ngaue felave'i 'o kau ki ai 'a e kalasi pe ngaahi fa'ahinga 'o e laiseni pe fakangofua ki hono fakahoko 'o ha faama ika pe ngaue felave'i 'e tuku mai mo e ngaahi totongi mo e ngaahi fiema'u kehe fekau'aki mo ia;
  - (b) fakapapau'i mo e kau mai 'o e ngaahi kolo 'i hono fakalele mo e fakalakalaka 'a e faama ika mo e ngaahi ngaue felave'i, 'o kau ki ai 'a hono fokotu'utu'u 'o e ngaahi kolo pehe mo honau va mo e fengaue'aki mo e ngaahi potungae pe ha taha pe kuo fakamafai'i 'e he pule'anga ki he faama ika, vahevahe 'o e ngaahi totonu ki he konga tahi pe ngofua ke hu mo e vahevahe 'a e ngaahi ngofua ke hu, mo e ngaahi totonu mo e ngaahi fatongia kehe fekau'aki mo hono pule'i 'o e faama ika ki he ngaahi kolo ko ia;
  - (c) ko e fa'unga, me'angaue mo hono fakalele 'o e faama ika, pe ngaue felave'i;
  - (d) to'onga mo e founga hono faka'ilonga'i 'a e ngaahi ngatangata'anga 'o e feitu'u faama ika, feitu'u ngofua mo e ngaahi feitu'u faama ika;
  - (e) pule'i 'o ha me'a 'oku tukuange mai mei he ngaahi feitu'u faama ika;
  - (f) tanaki fakamatala 'o kau ai ha fakamatala fakapisinisi fekau'aki mo e faama ika mo e ngaahi ngaue felave'i;
  - (g) fokotu'u ha ngaahi sone malu'i mo e ngaahi fakatokanga ki he folau vaka felave'i mo e faama ika 'i he ngaahi feitu'u tahi;
  - (h) tu'u'anga 'o e ngaahi feitu'u faama ika;
  - (i) pule'i hono lahi mo e tu'unga lelei 'o e fafanga 'oku ngāue'aki 'i he faama ika 'o kau ai 'a e tukuhaui pe ngaahi tukuhaui;
  - (j) ngaahi founga mo e me'a 'e ha 'i he fakafuofua uesia 'o e 'ataakai ki he faama ika;

- (k) tokanga'i mo hono pule'i 'o e faama ika 'o kau ai mo e to e ma'u mai 'a e ngaahi fakamole kuo hoko;
- (l) pule'i 'a e mo'ui lelei 'a e ika 'o kau ai hono ta'ofi 'o e ngaahi mahaki 'o e ika, fakafeitu'u, fai 'o e ngaahi tohi fakamo'oni 'o e ngaahi ngaue fakakolonitini;
- (m) pule'i e tu'unga lelei 'o e ngaahi koloa mei he faama ika;
- (n) 'ave, fetuku holo, fakatau, fakamaketi'i, hu mai pe hu atu 'o ika pe ngaahi koloa faama ika pea mo hono fe'ave'aki holo 'o e ika pe ngaahi koloa mei he faama ika 'i Tonga ni;
- (o) anga mo e founa hono fakapapau'i 'o e taha 'oku 'a'ana 'a e ngaahi koloa mei he faama ika na'e hola pe na'e tukuange ki he feitu'u tahi 'o Tonga;
- (p) ngaahi makatu'unga ke ngaue'aki ki hono fakapapau'i pe ko hai 'e foaki atu ha laiseni fekau'aki mo ha feitu'u 'a ia kuo fai ki ai ha kole laiseni 'e ua pe lahi hake;
- (q) ngaahi founa mo e ngaahi fiema'u ki hono to e vakai'i mo e ngaahi tangi ki ha fa'ahinga tu'utu'uni na'e fai 'o fakatau ki he Lao ni pe ngaahi tu'utu'uni pe ngaahi fekau na'e fai 'o fakatau ki he Lao ni;
- (r) tu'utu'uni ke kau 'i ha laiseni fakalakalaka faama ika pe ha fakamafai kehe ha ngaahi tu'unga kau ki he —
- (i) tu'u'anga, fotunga mo e ngaahi naunau 'e ngaue'aki ki hono fo'u 'o ha feitu'u tauhi'anga ika mo e naunau 'e ngaue'aki 'i ai';
- (ii) pule'i 'o e ngaahi fa'ahinga ika 'e ala faama'i 'i ha feitu'u tauhi'anga ika;
- (iii) ngaahi tu'unga haisini ki he ika mo e ngaahi koloa mei he ika';
- (iv) ngaahi tu'utu'uni ki hono ta'ofi 'a e hola 'a e ika mei he feitu'u tauhi'anga ika;
- (v) ngaahi tu'utu'uni ki hono ta'ofi mo pule'i 'a e mafola 'a e ngaahi mahaki 'o e ika;
- (vi) ngaahi tu'utu'uni ke fakahoko ke fakasi'isi'i 'aki 'a e tafe atu 'o e ngaahi me'a kovi mo hono 'uli'i 'o e kekelele' mo e vai';
- (vii) pule'i mo vakai'i 'o e tu'unga lelei 'o e vai;
- (viii) tapui pe pule'i 'a e ngaue'aki 'o e kemikale, hu'i vai faito'o pe faito'o tamate siemu;
- (ix) faka'auha 'o e ngaahi me'a mei he ika mate pe me'a kovi mei he ngaahi feitu'u tauhi'anga ika 'a ia 'oku fakalele 'i he ma'u laiseni 'o kau ai 'a e ngaahi fakangofua mo e ngaahi fakatokanga 'oku fiema'u ki ai'; pe
- (x) ngaahi tu'unga kehe 'e ala tu'utu'uni;
- (s) tu'utu'uni ki ha fa'ahinga me'a kehe 'e fiema'u ke tu'utu'uni pe fakamafai'i ke tu'utu'uni.

- (3) 'E ngofua ke ha 'i he ngaahi tu'utu'uni 'e fa'u 'i he kupu ni ha ngaahi tautea ki hano maumau'i pe ta'e fakahoko ha tu'utu'uni 'o 'ikai to e laka hake 'i he ngaahi tautea 'oku ha 'i he kupu 33(1).

FAKAMATALA FAKALAHĪ

¹ Lao fika 15 'o e 2003

Ngaahi Lao Fakatonutonu	Kamata'anga
Lao 12 'o e 2005	10 'o Sanuali 2006
Lao 22 'o e 2009	13 'o 'Epeleli 2010
Lao 5 'o e 2012	30 'o Siulai 2012

² Fakatonutonu 'e he Lao 5 'o e 2012

³ Vahe 47.06, Fakahū 'e he Lao 22 'o e 2009

⁴ Fetongi 'e he Lao 5 'o e 2012

⁵ Fakahū 'e he Lao 22 'o e 2009

⁶ Vahe 42.06

⁷ Vahe 32.18

⁸ Fakatonutonu 'e he Lao 12 'o e 2005

⁹ Fakahū 'e he Lao 22 'o e 2009